

KATARZYNA PAWLIKOWSKA-ŁAGÓD¹, ANDRZEJ GRZYBOWSKI^{2,3}

Wiktor Arkin (1894-1982) – pionier transplantologii rogówki w Polsce

Wiktor Arkin (1894-1982) – Pioneer of Corneal Transplantation in Poland

¹Zakład Nauk Humanistycznych i Medycyny Społecznej, Uniwersytet Medyczny w Lublinie, katarzyna.lagod@umlub.pl

²Katedra Okulistyki, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Żołnierska 18, 10-561 Olsztyn

³Instytut Okulistycznych Badań Naukowych, ul. Mickiewicza 24 / 3B, 60-836 Poznań, Poland

Słowa kluczowe: Wiktor Arkin, okulistyka, historia okulistyki, Klinika Okulistyczna

Streszczenie

Celem pracy jest przybliżenie sylwetki i dorobku naukowego Wiktora Arkina (1894-1982). Był lekarzem okulistą, kierownikiem Kliniki Okulistycznej Instytutu Doskonalenia i Specjalizacji Kadr Lekarskich (w późniejszym okresie Studium Doskonalenie Lekarzy Akademii Medycznej w Warszawie) oraz pionierem transplantologii rogówki w Polsce.

Key words: Wiktor Arkin, ophthalmology, history of ophthalmology, Ophthalmology Clinic

Abstract

The aim of the work is to present the figure and scientific achievements of Wiktor Arkin (1894-1982). He was an ophthalmologist, head of the Ophthalmology Clinic of the Institute of Improvement and Specialization of Medical Staff (later the Improvement Study of Physicians of the Medical Academy in Warsaw) and a pioneer of corneal transplantation in Poland.

Wstęp

Wiktor Arkin (1894-1982) był lekarzem okulistą, kierownikiem Kliniki Okulistycznej Instytutu Doskonalenia i Specjalizacji Kadr Lekarskich (w późniejszym okresie Studium Doskonalenie Lekarzy Akademii Medycznej w Warszawie). Należał do Polskiego Towarzystwa Okulistycznego, był honorowym członkiem Instytutu Barraquera w Barcelonie.

Biografia:

Wiktor Arkin [Ryc. 1] urodził się 8 kwietnia 1894 roku w Warszawie w rodzinie żydowskiej. Był synem Juliusza i Róży [1]. Od 1904 do 1912 roku uczęszczał do VI Gimnazjum Filologicznego w Warszawie. Studia medyczne rozpoczął zaraz po ukończeniu gimnazjum, w 1912 roku na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. W 1917 roku uzyskał dyplom lekarza na Cesarskim Uniwersytecie w Rostowie n. Donem. Dyplom nostryfikował w Warszawie w 1920 roku. Od 1918 do 1923 roku pracował jako wolontariusz w przychodni Instytutu Oftalmicznego w Warszawie, od 1921 roku w Klinice Okulistycznej Uniwersytetu Warszawskiego w szpitalu św. Ducha. W latach 1923-1940 pracował w Szpitalu Starozakonnych na Czystem w Warszawie. Od 1949 roku piastował stanowisko ordynatora oddziału w Szpitalu św. Ducha, zlokalizowanym w dawnym Szpitalu Starozakonnych, późniejszym Szpitalu Miejskim nr 1. [2]. Wiktor Arkin doktoryzował się w 1949 roku na podstawie pracy: *Badania nad dziedziczeniem zeza i ich znaczenie dla wyjaśnienia przyczyny powstawania zaburzeń równowagi mięśniowej oczu*; habilitował się w 1951 roku na podstawie pracy pt.: *O wpływie ciśnienia wewnątrzgałkowego jednego oka na ciśnienie drugiego*. W 1954 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym [3, 4].

W 1953 roku kierowany przez Arkina oddział w Szpitalu św. Ducha przeszedł w gestię Instytutu Doskonalenia i Specjalizacji Kadr Lekarskich (w późniejszym okresie Studium Doskonalenie Lekarzy Akademii Medycznej w Warszawie), jako Zakład Okulistyki, jednak już w 1959 roku przemianowano go na Klinikę Okulistyczną. Arkin przeszedł na emeryturę w wieku 70 lat (1 października 1964 roku), ale jeszcze przez kilkanaście lat pozostawał konsultantem kliniki (po tem oddziału), której kierownikiem została prof. Zofia Trzcńska-Dąbrowska (1890-1977). W ostatnich latach życia pracował w Konsultacyjnej Przychodni Profeso-rsko-Ordynatorskiej w Warszawie [2, 4, 5].

Arkin podczas swojej pracy zawodowej był również działaczem Polskiego Towarzystwa Okulistycznego, od 1960 do 1962 był zastępcą przewodniczącego. We wrześniu 1964 roku Towarzystwo nadało mu godność

Ryc. 1. Wiktor Arkin (1894-1982), źródło: Akta osobowe Wiktora Arkina, Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki w Warszawie.

członka honorowego. Arkin był również honorowym członkiem Instytutu Barraquera w Barcelonie. Od 1953 roku należał do komitetu redakcyjnego czasopi-sma „Klinika Oczna”. W lipcu 1955 odznaczony zo-stał Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Wiktor Arkin zmarł bezdzietnie 7 stycznia 1982 roku w Warszawie. Został pochowany na Cmentarzu Ży-dowskim w Warszawie przy ulicy Okopowej [4].

Analiza dorobku naukowego

Arkin był bardzo wszechstronnym okulistą i jego prace dotyczą bardzo szerokiego zakresu zagadnień okulistycznych zarówno w zakresie badań ekspery-mentalnych na zwierzętach, leczenia zachowawczego i chi-rurgicznego. Jego główne chirurgiczne zainteresowania naukowe dotyczyły w okresie przedwojennym głównie jaskry, odwarstwienia siatkówki oraz zaćmy, natomiast w okresie powojennym przeszczepów rogówki.

Prace dotyczące jaskry

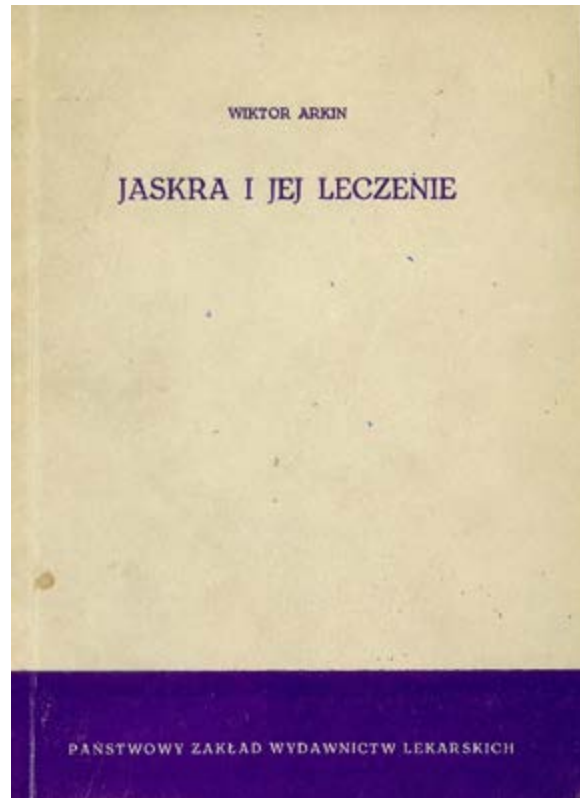
W pracy pt. *Układ nerwowy a jaskra* opublikowanej w 1924 roku Arkin zwrócił uwagę na role układu współ-

czulnego i adrenaliny w możliwym wywołaniu napadu jaskry. [6] W pracy pt. *Rola ustroju w jaskrze* opublikowanej w 1924 roku Arkin przedstawił ówczesny stan wiedzy nt. ogólnoustrojowych czynników ryzyka rozwoju jaskry. [7] Zaliczył do nich m.in. starszy wiek, płęć żeńską, predyspozycję genetyczną (jaskra rodzinna), ogólnoustrojowe choroby naczyniowe, co znajduje potwierdzenie we współczesnej wiedzy. Co ciekawe, zaprezentowana przez niego definicja jaskry pierwotnej jako schorzenia, którego „nie udało się ustalić przyczyny lub nawet wywołać ją doświadczalnie” jest nadal bardzo aktualna, choć w ostatnich latach udało się już wywołać doświadczalnie jaskrę u zwierząt. W pracy pt. *Sclerenoleisis-nowa operacja przeciwjaskrowa, przetokowa* opublikowanej w 1935 roku opisał wprowadzony przez siebie oryginalny rodzaj operacji przeciwjaskrowej. [8] Operacja ta miała „na celu wytworzenie blizny filtrującej” i polegała na: „wprowadzeniu do kątów rany dwóch płatków twardówki celem uniemożliwienia całkowitego sklejenia się obu warg rany”. W dwóch pracach pt. *O przyczynie zwiężenia nosowej części pola widzenia w jaskrze* opublikowanych w latach 1948 i 1949 zajmował się zaburzeniami pola widzenia w jaskrze i zwracał uwagę, że ich charakter odpowiada przebiegowi włókien nerwowych w siatkówce. [9,10] Ponadto w pracy pt. *O gonioskopii i jej klinicznym zastosowaniu* opublikowanej w 1958 roku przedstawił zasady i wskazania gonioskopii oraz zwrócił uwagę, że chociaż jest to ważne badanie w diagnostyce jaskry, jednak o roli pomocniczej. [11] Ponadto zwracał uwagę, m.in. w pracy pt. *O zmianach metabolizmu soczewki po operacjach przeciwjaskrowych* na ryzyko przyspieszonego rozwoju zaćmy u pacjentów po operacji jaskry. [12] Niewątpliwie podsumowaniem dorobku Arkina i wyrazem jego obszernej wiedzy na ten temat była wydana w 1966 roku książka pt. „Jaskra i jej leczenie.” [13] (Ryc. 2) Stanowi ona bardzo cenne źródło ówczesnej wiedzy, w tym np. na uwagę zasługuje przedstawienia zapomnianych obecnie tonometrów, np. Maklakowa (Ryc. 3) oraz elektronicznego Muellera (Ryc. 4).

Prace dotyczące chirurgii okulistycznej

W pracy pt. *O zabiegach gałkowych w stanie zapalnych oczu* z roku 1929 autor zwrócił uwagę na trudności i zdecydowanie gorsze rokowanie operacji przeprowadzanych w ostrym stanie zapalnym. [14] Obserwacja ta jest ciągle prawdziwa. W pracy pt. *O dawkowaniu w operacjach zeza* z roku 1930 autor omówił korzyści i problemy z dwuetapowej operacji zeza. [15]

W pracy pt. *O operowaniu w warunkach ambulatoryjnych* opublikowanej w 1934 roku Arkin szczegółowo omówił ówczesne wskazania i przeciwwskazania do operacji ambulatoryjnych w okulistyce oraz przedstawił

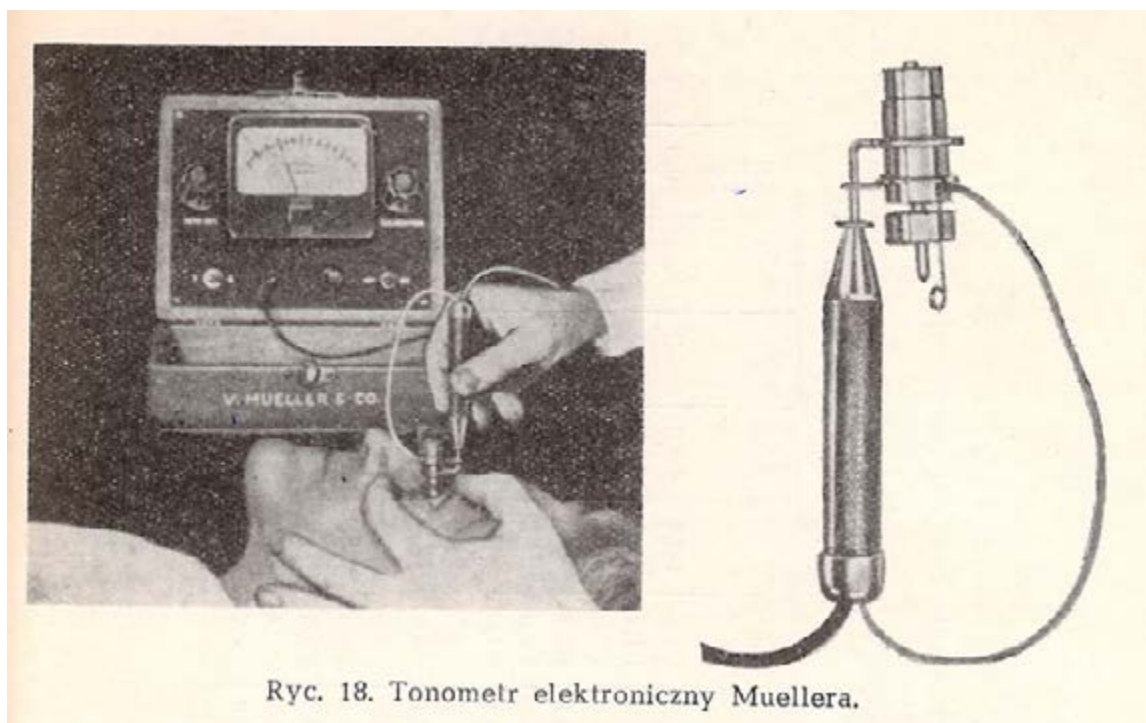

Ryc. 2. Strona tytułowa Arkin W. *Jaskra i jej leczenie*. PZWL, Warszawa, 1966.

Ryc. 11. Tonometr Maklakowa (wg Draegera).

Ryc. 3. Tonometr Maklakowa. Źródło: Arkin W. *Jaskra i jej leczenie*. PZWL, Warszawa, 1966.

Ryc. 18. Tonometr elektroniczny Muellera.

Ryc. 4. Tonometr elektroniczny Muellera. Źródło: Arkin W. *Jaskra i jej leczenie*. PZWL, Warszawa, 1966.

grupy zabiegów, które jego zdaniem można było operować w warunkach ambulatoryjnych oraz szpitalnych.[16] Praca ta zaczyna się bardzo oryginalnie jak na czas, z którego pochodzi:

„Na pierwszy rzut oka zadawałoby się, że każda operacja oczna może być wykonywana ambulatoryjnie. Przytłaczająca większość zabiegów ocznych dokonywuje się w znieczuleniu miejscowym, przy użyciu tak małych środków narkotycznych, że ich ogólne działanie jest nieznaczne. Zabiegi są krótkotrwałe i na ogół mało bolesne, operacje na samej gałce może nawet mniej bolesne niż inne. Cięcia przy zabiegach są tak małe, że nie grożą poważnie większym krwotokiem”. [16] Opis ten mógłby śmiało pochodzić z XXI wieku. Jednak już szczegółowe omówienie wskazań i przeciwwskazań do zabiegów ambulatoryjnych różni się zasadniczo od praktyki współczesnej. Do bezwzględnych przeciwwskazań zaliczył zabiegi wymagające narkozy oraz zabiegi, po których „chorych bezwzględnie powinien pozostawać w łóż-

Ryc. 1. Schemat dna oka w cukrzycy. Górny prawy prostokąt: mikroaneuryzmaty; górny lewy prostokąt: żółtawobiaławe ogniska; dolny lewy prostokąt: rozstrzenie żyłne; dolny prawy prostokąt: nowotworstwo tkanki łącznej i naczyń (wg Goodmana).

Ryc. 5. Schemat dna oka w cukrzycy. Źródło: Arkin W., *O powikłaniach ocznych w cukrzycy*. w: *Postępy Okulistyki*. T. III. Warszawa 1956: 48-64.

Ryc. 6. Retinopatia cukrzycowa. Źródło: Arkin W. *O powikłaniach ocznych w cukrzycy*. w: *Postępy Okulistyki*. T.III. Warszawa 1956: 48-64.

Ryc. 7. Strona tytułowa. Źródło: Arkin W. *Przeszczepianie rogówki (keratoplastyka)*. Warszawa 1956. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

ku, a więc operację zaćmy, daleko posuniętej jaskry, odklejonej siatkówki”. Do względnych przeciwwskazań zaliczył autor m.in. względy społeczne, czyli kiepskie warunki higieniczne w domu, brak opieki w domu, etc. Do zabiegów wykonywanych ambulatoryjnie Arkin zaliczył zabiegi dotyczące powiek i spojówki, ale co ciekawe także niektóre zabiegi oczodołowe, usunięcie gałki ocznej oraz operacje zeza. Autor podał, że ówczesnie w Ambulatorium Kasy Chorych w Warszawie wykonywano ok. 500 operacji ambulatoryjnych. W pracy pt. *O zaletach i wadach niektórych sposobów operowania zaćmy* z 1935 roku Arkin przedstawił zalety i wady operacji zewnątrztorbkowej i wewnątrztorbkowej zaćmy oraz omówił różne techniki dotyczące tej drugiej metody. [17] W pracy pt. *O powstaniu i roli przedarc w odwarstwieniu siatkówki* z 1948 roku omówił rolę przedarc w etiopatogenezie odwarstwienia siatkówki oraz znaczenie ich zaopatrzenia dla skuteczności operacji. [18]

Prace dotyczące wybranych zagadnień okulistycznych

W pracy pt. *O znaczeniu klinicznym perymetrii na powierzchni kulistej* z 1925 roku omówił zasady różnych perymetrów i kampimetrów oraz różne wskazania i korzyści do ich stosowania. [19] W pracy pt. *O barwiku oka i jego roli w patologii narządu wzrokowego* z 1926 roku przedstawił różne schorzenia oka przebiegające z zaburzeniami barwnikowymi, w tym m.in. zwrócił uwagę na występowanie jaskry barwnikowej poprzez odkładanie się barwnika w kącie przesączania. [20] W pracy pt. *O powikłaniach ocznych w cukrzycy* z 1956 roku scharakteryzował chorobę cukrzycową oka, opisując zmiany dot. siatkówki (Ryc. 5; Ryc. 6), ale i tęczęwki oraz soczewki. [21] Arkin opisał również dwa ciekawe urządzenia w 1937 roku model taniej lampy operacyjnej, a w 1956 roku – zastosowanie uproszczonego wziernika Gullstranda do fotografii dna oka. [22, 23]

Prace dotyczące przeszczepów rogówki

W okresie powojenny prowadził różne badania eksperymentalne dotyczące przeszczepów rogówki u zwierząt.[24-32] Był też jednym z pionierów polskiej klinicznej transplantologii rogówki. Jego podręcznik pt. „Przeszczepienie rogówki (keratoplastyka)” wydany w 1956, a następnie jako drugie wydanie w 1969 roku stanowił bardzo obszerne omówienie ówczesnej wiedzy i podstawowe źródło informacji dla polskiego okulisty. [33] (Ryc. 7) Zawiera on też ciekawe omówienie historii transplantologii rogówki. Arkin podał, iż do 1969 roku przeprowadził wraz ze swoimi współpracownikami około 500-600 przeszczepów rogówki.

Podsumowanie

Wiktor Arkin był wszechstronnym okulistą, który zajmował się w pracy naukowej i klinicznej ważnymi zagadnieniami, takimi jak jaskra i odwarstwienie siatkówki, jednak zapamiętany zostanie jako pionier transplantologii rogówki w powojennej Polsce.

Piśmiennictwo:

- [1] Akta osobowe Wiktora Arkina, Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki w Warszawie.
- [2] Melanowski, W., *Dzieje okulistyki*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. Warszawa 1972; 382.
- [3] Melanowski, W., *Rys dziejów okulistyki w Polsce*. Warszawa 1948; 42.
- [4] Orłowski, W., Wiktor Arkin, w: *Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*, tom I, zeszyt 1 (pod red.: Zofii Podgórskiej-Klawe). Instytut Historii Nauki. Oświaty i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Warszawa 1991; 9-10.
- [5] 27 X 1977: *Zmarła Zofia Trzcińska-Kamińska*. <http://www.idziemy.pl/spoleczenstwo/27-x-1977-zmarla-zofia-trzcinska-kaminska>, dostęp: 28.11.2022.
- [6] Arkin W., *Układ nerwowy a jaskra*. Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1924; 3(4): 214-221.
- [7] Arkin W., *Rola ustroju w jaskrze*. Warsz. Czas. Lek. 1924; 1(7): 272-274.
- [8] Arkin W., *Sclerocleisis-nowa operacja przeciwjaskrowa, przetokowa*. Klinika Oczna. 1935; 8(1): 59-63.
- [9] Arkin W., *O przyczynie zwężenia nosowej części pola widzenia w jaskrze*. Klinika Oczna. 1948; 18(1): 146-147.
- [10] Arkin W., *O przyczynach zwężenia nosowej części widzenia w jaskrze*. Klinika Oczna. [1950] 1949; 19(1-2): 241-246.
- [11] Arkin W., *O gonioskopii i jej klinicznym zastosowaniu*. Klinika Oczna. 1958; 28(4): 365-378.
- [12] Arkin W., *O zmianach metabolizmu soczewki po operacjach przeciwjaskrowych*. Klinika Oczna. 1961; 31(3): 245-252.
- [13] Arkin W., *Jaskra i jej leczenie*. PZWL, Warszawa, 1966.
- [14] Arkin W., *O zabiegach gałkowych w stanie zapalnych oczu*. Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1929; 8(3/4): 185-201.
- [15] Arkin W., *O dawkowaniu w operacjach zeza*. Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1930; 9(1): 37-43.
- [16] Arkin W., *O operowaniu w warunkach ambulatoryjnych*. Klinika Oczna. 1934; 12(4): 662-670.
- [17] Arkin W., *O zaletach i wadach niektórych sposobów operowania zaćmy*. Klinika Oczna. 1935; 8(1): 91-102.
- [18] Arkin W., *O powstaniu i roli przedarć w odwarstwieniu siatkówki*. Klinika Oczna [1949]. 1948; 18(2): 270-279.
- [19] Arkin W., *O znaczeniu klinicznym perymetrii na powierzchni kulistej*. Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1925; 4(3): 165-176.
- [20] Arkin W., *O barwiku oka i jego roli w patologii narządu wzrokowego*. Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1926; 5(2): 108-114.
- [21] Arkin W., *O powikłaniach ocznych w cukrzycy*. w: *Postępy Okulistyki*. T. III. Warszawa 1956: 48-64.
- [22] Arkin W., *Nowy model taniej lampy operacyjnej*. Klinika Oczna. 1937; 15(6): 721-723.
- [23] Arkin W., *O zastosowaniu uproszczonego zwiernika Gullstranda do fotografii dna oka*. Klinika Oczna 1956: 26(3): 245-248.
- [24] Arkin W., *O odwrotnym doświadczalnym przeszczepianiu rogówek*. w: *Postępy Okulistyki*. T. 1. Warszawa 1954: 120-124.
- [25] Arkin W., *Metachromazja rogówki ludzkiej w zależności od sposobu konserwowania* w: *XXIV Zjazd Okulistów Polskich. Referaty zjazdowe*. Warszawa 1954: 138. (z Trzcińska Z.)
- [26] Arkin W. *Fizjopatologia rogówki i leczenie jej chorób*. w: *Referaty XXV Zjazdu Okulistów Polskich*. Warszawa 1956: 277-294.
- [27] Arkin W., *Przeszczepienie rogówki (keratoplastyka)*. Warszawa 1956. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- [28] Arkin W., *O późnych postaciach choroby przeszczepu*. Klinika Oczna. 1958; 28(3): 251-257.
- [29] Arkin W., *O przejściu choroby Groenouwa na przezroczysty przeszczep rogówki po 7 latach*. Klinika Oczna. 1962; 32(3): 271-275.
- [30] Arkin W., *Transgression of the Familial Dystrophy of the Cornea Onto a tTransparent Graft After 7 Years*. w: *Keratoplasty. Proceedings of a symposium held on Prague, October 19-21, 1960*. Praha 1962: 201-203.
- [31] Arkin W., *Badania doświadczalne nad zagadnieniem przeżycia przeszczepów rogówki za pomocą obserwacji zmiany struktury płciowej jąder komórek przeszczepów*. Klinika Oczna. 1962; 32(3): 209-214. (z Czerski P., Trzcińska-Dąbrowska Z.)
- [32] Arkin W., *Experiments Concerning Problems of the Survival of Corneal Grafts*. w: *Keratoplasty. Proceedings of a Symposium Held on Prague, October 19-21, 1960*. Praha 1962: 215-218. (z Czerski P., Trzcińska-Dąbrowska Z.)
- [33] Arkin W. *Przeszczepienie rogówki (keratoplastyka)*. Warszawa 1956. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

Spis prac Wiktora Arkina:

- [1] *O uczuleniach w chorobach ocznych.* Gaz. Lek. 1921; 15: 215-216.
- [2] *Układ nerwowy a jaskra.* Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1924; 3(4): 214-221.
- [3] *Rola ustroju w jaskrze.* Warsz. Czas. Lek. 1924; 1(7): 272-274.
- [4] *O znaczeniu klinicznym perymetrii na powierzchni kulistej.* Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1925; 4(3): 165-176.
- [5] *O barwiku oka i jego roli w patologii narządu wzrokowego.* Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1926; 5(2): 108-114.
- [6] *O zachowaniu skroniowego półksiężyca w polu widzenia przy jednoimiennym niedowidzeniu połowiczem.* Warsz. Czas. Lek. 1926; 3(8): 365-367.
- [7] *O zabiegach gałkowych w stanie zapalnych oczu.* Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1929; 8(3/4): 185-201.
- [8] *O dawkowaniu w operacjach zeza.* Kwart. Klin. Szpit. Starozak. 1930; 9(1): 37-43.
- [9] *O operowaniu w warunkach ambulatoryjnych.* Klinika Oczna. 1934; 12(4): 662-670.
- [10] *Sclerenoleisis – nowa operacja przeciwjaskrowa, przetokowa.* Klinika Oczna. 1935; 8(1): 59-63.
- [11] *Rzadkie zestawienie wad rozwojowych wrodzonego podwinięcia górnych powiek.* Klinika Oczna. 1935; 8(2): 331-335.
- [12] *O czynniki konstytucjonalno-dziedzicznym w powstaniu małowocza.* Klinika Oczna. 1935; 8(1): 119-125.
- [13] *Przyczynek do powstania rogówki olbrzymiej.* Klinika Oczna. 1934; 12(3): 519-522.
- [14] *O zaletach i wadach niektórych sposobów operowania zaćmy.* Klinika Oczna. 1935; 8(1): 91-102.
- [15] *Nowy model taniej lampy operacyjnej.* Klinika Oczna. 1937; 15(6): 721-723.
- [16] *Przypadek choroby Recklinhauzena [!] (Nerwiaka spłotowatego).* Klinika Oczna. 1938; 16(2): 214-215.
- [17] *Badania nad dziedziczeniem zeza i ich znaczenie dla wyjaśnienia przyczyny powstawania zaburzeń równowagi mięśniowej oczu.* Klinika Oczna. 1948; 18(1): 122-123.
- [18] *O przyczynie zwężenia nosowej części pola widzenia w jaskrze.* Klinika Oczna. 1948; 18(1): 146-147.
- [19] *O powstaniu i roli przedarć w odwarstwieniu siatkówki.* Klinika Oczna [1949]. 1948; 18(2): 270-279.
- [20] *Kilka uwag w sprawie zachowawczego i operacyjnego leczenia dróg łzowych.* Klinika Oczna. [1950] 1949; 19(3/4): 341-350.
- [21] *Neuritis thrombotica typhosa.* Klinika Oczna. [1950] 1949; 19(1-2): 215-221.
- [22] *O objawach i przyczynach ostrego podciśnienia oka (Hypotonia acuta).* Klinika Oczna. [1950] 1949; 19(3-4): 413-418.
- [23] *O polu widzenia w zezie.* Klinika Oczna, [1950] 1949; 19(3-4): 317-332.
- [24] *O przyczynach zwężenia nosowej części widzenia w jaskrze.* Klinika Oczna. [1950] 1949; 19(1-2): 241-246.
- [25] *O wpływie ciśnienia wewnątrzgałkowego jednego oka na ciśnienie drugiego.* Klinika Oczna. [1950] 1949; 19(1-2): 105-133.
- [26] *Hydrostatyka i hydrodynamika oka.* Warszawa 1953.
- [27] *O odwrotnym doświadczalnym przeszczepianiu rogówek.* w: *Postępy Okulistyki.* T.1. Warszawa 1954: 120-124.
- [28] *O przyczynach powstania zaćmy po operacjach przeciwjaskrowych.* w: *Postępy Okulistyki.* T. 1. Warszawa 1954: 115-120.
- [29] *O przyczynach powstania zaćmy po operacjach przeciwjaskrowych.* w: *XXIV Zjazd Okulistów Polskich. Referaty zjazdowe.* Warszawa 1954: 78-79.
- [30] *Metachromazja rogówki ludzkiej w zależności od sposobu konserwowania* w: *XXIV Zjazd Okulistów Polskich. Referaty zjazdowe.* Warszawa 1954: 138. (z Trzciska Z.)
- [31] *Fizjopatologia rogówki i leczenie jej chorób.* w: *Referaty XXV Zjazdu Okulistów Polskich.* Warszawa 1956: 277-294.
- [32] *O powikłaniach ocznych w cukrzycy.* w: *Postępy Okulistyki.* T. III. Warszawa 1956: 48-64.
- [33] *O zastosowaniu uproszczonego wziernika Gulstranda do fotografii dna oka.* Klinika Oczna 1956: 26(3): 245-248.
- [34] *Przeszczepienie rogówki (keratoplastyka).* Warszawa 1956. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- [35] *O niektórych zagadnieniach okulistyki w komunikacji.* Kolej. Służba Zdrowia. 1958; 3(4): 128-132.
- [36] *O późnych postaciach choroby przeszczepu.* Klinika Oczna. 1958; 28(3): 251-257.
- [37] *O gonioskopii i jej klinicznym zastosowaniu.* Klinika Oczna. 1958; 28(4): 365-378.
- [38] *O przejściu choroby Groenouwa na przezroczysty przeszczep rogówki po 7 latach.* Klinika Oczna. 1962; 32(3): 271-275.
- [39] *Transgression of the familial dystrophy of the cornea onto a transparent graft after 7 years.* w: *Keratoplasty. Proceedings of a symposium held on Prague, October 19-21, 1960.* Praha 1962: 201-203.
- [40] *Badania doświadczalne nad zagadnieniem przeżycia przeszczepów rogówki za pomocą obserwacji zmiany struktury płciowej jąder komórek przeszczepów.* Klinika Oczna. 1962; 32(3): 209-214. (z Czerski P., Trzciska-Dąbrowska Z.)
- [41] *Experiments Concerning Problems of the sSurvival of Corneal Grafts.* w: *Keratoplasty. Proceedings of a Symposium Held on Prague, October 19-21, 1960.* Praha 1962: 215-218. (z Czerski P., Trzciska-Dąbrowska Z.)

- [42] *Wpływ telewizji na wzrok*. Rozmawiała Krystyna Zielińska. *Służba Zdrowia*. 1960; 12(1):6.
- [43] *O powtórnych operacjach w odwarstwieniu siatkówki*. w: *Pamiętnik XXVI Zjazdu Pol. Tow. Okulistycznego*. Warszawa 1960: 68-72. (z Hryniewska H.)
- [44] *O glikogenie soczewki i jego metabolizmie*. w: *Pamiętnik XXVI Zjazdu Pol. Tow. Okulistycznego*. Warszawa 1960: 290-294. (z Madaliński W., Trzcńska-Dąbrowska Z.)
- [45] *O przystosowaniu wzierników Oculus i Gullstranda do leczenia pleoptycznego*. *Pamiętnik XXVI Zjazdu Pol. Tow. Okulistycznego*. Warszawa 1960: 350-353. (z Trzcuk N., Womaczek K.)
- [46] *O zmianach histopatologicznych nerwu wzrokowego powstających w starości (gerontologia n. wzrokowego)*. *Pamiętnik XXVI Zjazdu Pol. Tow. Okulistycznego*. Warszawa 1960: 156-159. (z Trzcńska-Dąbrowska Z.)
- [47] *O zmęczeniu widzenia barwnego u kolejarzy po długiej służbie*. *Kolej. Służba Zdrowia*. 1960; 5(1): 1-6. (z Adamska J.)
- [48] Orłowski W. J. *Z najnowszych zagadnień anestezji w chirurgii oka*. Warszawa 1959. [ocena] *Klinika Oczna*. 1960; 30(1):77.
- [49] *Hydrostatyka ciała szklonego w odwarstwieniu siatkówki*. *Klinika Oczna*. 1961; 31(3): 275-278.
- [50] *O zmianach metabolizmu soczewki po operacjach przeciwjaskrowych*. *Klinika Oczna*. 1961; 31(3): 245-252.
- [51] *Toksyczne działanie streptomycyny na naczynie oka*. *Klinika Oczna*. 1961; 31(4): 343-348. (z Trzcńska-Dąbrowska Z.)
- [52] *Jaskra i jej leczenie*. PZWL, Warszawa, 1966.